

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚҰРЫЛЫС ИНДУСТРИЯСЫН МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Декдерханов М.К.

«Мемлекеттік және жергілікті басқару» мамандығының 1 курс магистранті
«І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті» КЕАҚ

Email: Miras_817@mail.ru

Мақалада Қазақстандағы құрылыс кешенін мемлекеттік реттеу мәселелері қаралды, мемлекеттің экономикалық саясатындағы саланың маңыздылығы негізделді, құрылысты дамытудың басым бағыттары тұжырымдалды.

Тірек сөздер: Құрылыс кешені, өндіріс, құрылыс материалдары, кәсіпорындар, инновациялар, экономика саласы, тұрғын үй проблемалары, компаниялар, инвесторлар.

В статье рассмотрены вопросы государственного регулирования строительного комплекса в Казахстане, обоснована значимость отрасли в экономической политике государства, сформулированы приоритетные направления развития строительства.

Ключевые слова: строительный комплекс, производство, строительные материалы, предприятия, инновации, отрасль экономики, жилищные проблемы, компании, инвесторы.

The article examines the issues of state regulation of the construction complex in Kazakhstan, substantiates the importance of the industry in the economic policy of the state, and formulates priority directions for the development of construction.

Keywords: construction complex, production, building materials, enterprises, innovations, economic sector, housing problems, companies, investors

Соңғы уақытта әлемдік қаржы нарығын қамтыған теріс процестер соңғы онжылдықта жинақталған экономикалық қайшылықтарды ушықтырды. Қаржылық теңгерімсіздік барлық салаларға, соның ішінде құрылысқа да әсер етті [1].

Құрылыс кешенінің проблемалары мен даму перспективаларын зерттеу мемлекеттің экономикалық саясатындағы маңызды мәселелердің бірі болып табылады.

Құрылыс кешенін дамыту проблемалары 2030 жылға дейінгі кезеңге арналған Қазақстанның стратегиялық даму бағдарламасында көрсетілген [2]. Нарық жағдайында әзірленген осы деңгейдегі және масштабтағы мақсатты бағдарламалар терең теориялық зерттеулерді қажет етеді. Құрылыс ұлттық экономиканың жетекші салаларының бірі болғандықтан, экономиканың басқа салаларының алдында тұрған міндеттерді сәтті шешу көбінесе осы саланың жағдайына байланысты болады.

Құрылыс тұрғын үй проблемасын шешуге, негізгі құралдарды жаңарту қарқынына, өнеркәсіпті құрылымдық қайта құруға және сайып келгенде, мемлекет экономикасын қайта құрудың тиімділігіне байланысты экономиканың нақты секторы болып табылады. Сондықтан құрылыс кешенін дамыту экономиканы дамытудың басым бағыттарының бірі болып табылады.

Құрылыс кешені – бұл түпкілікті нәтиже -құрылыс өнімдерін өндірудегі экономикалық, ұйымдастырушылық, техникалық және технологиялық өзара әрекеттесумен сипатталатын институционалдық, экономикалық және өндірістік типтегі құрылымдардың жиынтығы [3].

Қазіргі уақытта құрылыс кешенінің келесі мәселелерін шешу қажеттілігі туындады, оларға мыналар жатады:

- қуаты аз кәсіпорындар санының өсуіне байланысты еңбек өнімділігінің төмендеуі (шамамен 25% - ға);

- мердігерлік ұйымдар санының өсуіне байланысты құрылыс компанияларының басқарылуын жоғалту;
  - құрылыс ұйымдарының бытыраңқылығына байланысты шаруашылық және технологиялық байланыстардың бұзылуы;
  - құрылыс өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігінің төмендігі;
  - биік ғимараттар салу саласындағы болмашы тәжірибе,
  - жобалау бойынша тәжірибенің, сондай-ақ биік ғимараттар құрылысы саласындағы тиімді менеджменттің болмауы;
  - тиісті инфрақұрылымның дамымауына байланысты жұмыстың прогрессивті әдістерін пайдалану мүмкіндігінің болмауы;
  - құрылыстың жоғары құны;
  - құрылыс фирмаларының бәйкеге біліктілігінің төмендігі.
- Құрылыс индустриясы саласында да проблемалар бар.

Сонымен, ағаш пен металды алмастыратын алюминий қорытпаларынан, композитті және басқа материалдардан конструкциялар шығаратын кәсіпорындар жоқ. Линолеум, фаянстан санитарлық-техникалық бұйымдар, инженерлік жабдықтар өндірісі жоқ [4].

Жеке меншік машина жасау дамымаған, жүк көтергіш машиналарды, көтергіш-көлік тетіктерін, құрылыс машиналары мен технологиялық жабдықтарды шығаратын зауыттар жеткіліксіз.

Қазақстанда импортты алмастыратын және экспортқа бағдарланған өндірістерді дамыту үшін инвестициялар жеткіліксіз [5].

Құрылыс индустриясына тән басқа да проблемаларды атап өту қажет:

- өңдеудің жоғары деңгейіндегі өнім шығару көлемінің жеткіліксіздігі;
- негізгі материалдарды шығару бойынша қуаттардың тапшылығы;
- негізгі құралдардың моральдық және физикалық тозуы салдарынан олардың техникалық деңгейінің төмендігі;
- түпкі өнімнің жоғары технологиялық және ғылымды қажетсінетін түрлері өндірісінің төмен үлесі;
- құрылыс индустриясы өнімдеріне төмен төлем қабілеттілігі;
- өндірісті жаңғырту және техникалық қайта жарақтандыру үшін кәсіпорындарда қаржы қаражатының болмауы;
- ғимараттар мен құрылыстар салу үшін қажетті отандық құрылыс материалдарының жеткіліксіз ассортименті;
- энергия ресурстарына және шикізатты тасымалдауға жоғары бағалар;
- өндірістік күштерді орналастырудағы аумақтық сәйкессіздіктер.

Құрылыс кешенінің қызметін зерттеу құрылысты дамытудың басым бағыттарын қалыптастыруға мүмкіндік берді, оларға мыналарды жатқызуға болады [6, б. 60]:

- инновациялар негізінде ішкі бәсекелестікті дамыту;
- өзінің ғылыми-техникалық әлеуетін пайдалану;
- жобалау, Құрылыс және пайдалануға беру сапасын бақылауды күшейту;
- қайта өңдеу, яғни құрылыс материалдарын қайта пайдалану.

Кесте -1 (SWOT талдау)

Саланың күшті және әлсіз жақтарын талдау

Күшті жақтары	Әлсіз жақтары
Индустрияландыру картасы шеңберінде сыйымды нарықтың болуы; даму институттарының болуы, ашу мүдделі кәсіпорындарға инвестициялық ресурстарға қолдау жөніндегі мемлекеттік саясат саланы дамытудың;	жабдықталудың төмен техникалық деңгейі ;технологиялық жабдықтың жоғары тозуы (70% - ға дейін) жабдықтар, негізгі қорлардың баяу жаңартуы; айналым қаражатының жеткіліксіздігі, кәсіпорындар мен жинақтарды жаңғырту үшін

<p>жеткілікті шикізат базасының болуы, мүмкіндік беретін қалыптастыру өңірлік құрылымдар мен кіші салаларды номенклатурасын материалдары, бұйымдар мен конструкцияларын;</p> <p>құрылыс жұмыстарына тұрақты өсіп келе жатқан сұраныс өндіру сияқты секторлардағы материалдар минералдық ресурстар;</p> <p>Құрылыс; тұрғын үй құрылысы; өзге де байланысты салаларды дамыту өнеркәсіп және жобаларды іске асыру</p>	<p>және техникалық қайта жаратандыру; жоғары энергия және ресурс сыйымдылығы қажет етеді, соның салдарынан жоғары өзіндік құн өнім өндіру; әлсіз дамуы, нормативтік-ақпараттық қамтамасыз ету, әсіресе шикізаттың бар-жоғы туралы, ақпараттың жаңа стандарттарды енгізу жөніндегі сапа; аумақтық сәйкессіздіктердің болуы \</p> <p>өндірістерді орналастыру;</p> <p>даму үшін инвестициялардың жеткіліксіздігі, импортты алмастыратын және экспортқа бағдарланған өндірістер;</p> <p>кәсіпорындардың жоғары тәуелділігі, көлік құралдарының қолжетімділігі, жағдай тудырушы</p> <p>қуаттардың толық жүктелмеуі (жоғары шығындар) қыс айларында; мамандардың жетіспеушілігі; сапаны бақылау жүйесінің дамымауы</p> <p>жоқ болуына байланысты импортталатын стандарттар мен талаптар;</p> <p>техникалық жүйенің жетілмегендігі құрылыстағы реттеу; Қазақстан Республикасының аумағында</p> <p>Бас даму схемасының болмауы</p> <p>; республикалық деңгейде қала құрылысы кадастрының болмауы</p> <p>мемлекеттік органның ескірген сметасы - нормативтік база құрылыс;</p> <p>барлығына тән басқа да әлсіз жақтар (әкімшілік кедергілер, қымбат несиелік ресурстар және</p> <p>т. б.)</p>
--	---

Құрылыс саласын дамытудың жоғары әлеуеті қолдаушы салалардың дамуымен негізделген, оларсыз құрылыс материалдарын өндіру саласының болуы мүмкін емес (технологиялар мен жабдықтар, тасымалдау, электр энергиясы, жұмыс күші, капитал). Саланың дамуына аудит, консалтинг және сақтандыру сияқты қызмет салаларының дамуы оң әсер етеді, өйткені саланың бәсекеге қабілеттілігін осындай инфрақұрылымсыз қамтамасыз ету мүмкін емес. Құрылыс материалдары өнеркәсібінің жекелеген кіші салалары бойынша қосылған құн тізбегін, оның ықпалдасу дәрежесін зерделеу қандай да бір мәселелердің болуын және олардың туындау себептерін көрсетуі мүмкін [7,622].

Әлсіз жақтар кәсіпорындардың көпшілігінің техникалық және технологиялық жаратануының қазіргі деңгейінде әлемдік стандарттарға сәйкес келетін отандық құрылыс материалдарын шығаруды ұйымдастыру мүмкін еместігін куәландырады. (кесте -1)

Саланың құрылымы айқын, шикізаттық немесе шамамен шикізаттық бағыттылыққа ие, республикада жоғары дәрежеде қайта өңделген және құрылыс кешенінің қазіргі заманғы талаптарына сәйкес келетін өнімдер өндіретін кәсіпорындар жеткіліксіз.

Құрылыс материалдарын өндіретін кәсіпорындардың көпшілігі орта немесе шағын кәсіпорындар болып табылады және соның салдарынан өндірісті жаңғыртуды (немесе ұйымдастыруды) қаржыландыруда елеулі мәселелер бар. Түрлі мәселелер меншікті айналым

қаражатымен жеткіліксіз қамтамасыз етілу бөлігінде де, лизингтік операцияларды қамтамасыз етуде де туындайды [8].

Шағын кәсіпорындар ішкі және сыртқы нарықтарда бәсекеге қабілетті бола алмайды, өйткені бір өндіріс тізбегіндегі кәсіпорындар өнімді нарықтық бағамен жеткізеді, осылайша қосылған құны жоғары сегменттегі өндірушілерді шикізат өндірумен немесе оны бастапқы өңдеумен айналысатын кәсіпорындарға қарағанда бәсекеге қабілетсіз етеді.

Бүгінгі таңда кәсіпорын ішінде инновациялық жұмыс іс жүзінде жүргізілмейді. Бұл ретте республикада құрылыс материалдарын алудың жаңа тәсілдерін әзірлеумен және жұмыс істеп тұрған өндірістерді жаңғыртудың ықтимал жолдарын іздестірумен айналысатын арнайы ғылыми-зерттеу институттары іс жүзінде жоқ.

Құрылыс материалдары саласын дамыту мәселелері [9].

1. Негізгі құралдар тозуының жоғары деңгейі Құрылыс кешенінің құрылыс материалдары өнеркәсібіне және құрылыс индустриясына қойылатын талаптары тұрғын үй құрылысының құрылымын өзгертуге, жаңа сәулет-құрылыс жүйелеріне көшуге, ғимараттардың типтері мен оларды салу технологияларына, ресурс сыйымдылығын төмендету қажеттілігіне, сондай-ақ тұрғын үй салу мен пайдалану кезіндегі энергетикалық және еңбек шығындарына, инвестициялық циклдің ұзақтығын қысқартуға, тұрғын үй құрылысының көлемін ұлғайту жөніндегі міндеттерді шешуге, күрделі құрылыстың қажеттілігін және өнімнің сапалы түрлеріне пайдалану қажеттіліктерін қамтамасыз етуге негізделген.

Сонымен қатар, құрылыс материалдары өнеркәсібінде өндірістік қуаттардың қарқынды моральдық және физикалық қартаюы жалғасуда (әртүрлі кіші салалар бойынша 50-ден 70% - ға дейін) және күтілетін экономикалық өрлеу кезеңінде олар сапалы және бәсекеге қабілетті өнім шығара алмауы мүмкін.

Қазіргі уақытта саланың жағдайы сипатталады:

жоғары энергия сыйымдылығымен; кәсіпорындарға негізгі қорларды жаңартуға және жаңа технологияларды дамытуға инвестициялауға мүмкіндік бермейтін рентабельділігінің төмендігімен; негізгі қорлардың тозуының жоғары дәрежесімен; өнім өндірудің жоғары өзіндік құны; техникалық артта қалушылық.

Мысалы, барлық зауыттарда цемент ескірген энергияны үнемдейтін "дымқыл" әдіспен өндіріледі. "Құрғақ" тәсілмен жұмыс істейтін "Карцемент" акционерлік қоғамына қайта құрылған бір желі ерекше жағдай болып табылады.

Қазіргі заманғы құрылыс материалдарының, бұйымдары мен конструкцияларының кең номенклатурасын шығаратын жаңа кәсіпорындар жоқ.

2. Құрылыс-монтаждау жұмыстарын жүргізудің маусымдылық мәселесі

Құрылыстың монолитті құрылыс әдісіне жаппай көшуімен суық мезгілде негізгі құрылыс материалдары мен өнімдеріне сұраныс күрт төмендеді. Бұл цемент пен бетон өнімдерін, сондай-ақ инертті материалдарды және т. б. өндіруге теріс әсер етті. Сондықтан оны алдын-ала өндіруге және ұзақ уақыт сақтауға болмайды. Жазда цемент зауыттары шұғыл режимде жұмыс істейді және қыста цемент өндірісінің жоғалған көлемін толтыра алмайды. Осыдан жылы уақытта дүрлікпе сұраныс туындайды және тиісінше цемент бағасы қымбаттайды. Ғимараттардың қаңқаларын монолитті тәсілмен салу осы саланың өнімі талап етілмегендіктен құрастырмалы темірбетон өнеркәсібінің құлдырауына ықпал етті [9].

Соңғы онжылдықта бетон мен темірбетон өндіруге арналған шетелдік жабдықтар мен технологиялардың импорты экономикалық себептерге байланысты саланың көптеген кәсіпорындары үшін қол жетімді емес.

Қиыршық тасқа келетін болсақ, Қазақстанның құрылыс нарығында қиыршық тас тапшылығы жоқ. Алайда, маусымдық фактордан туындаған өндіріс пен тұтыну көлемінде белгілі бір ауытқулар бар. Белсенді тұтыну кезеңі құрылыс маусымына келеді және жылына 8-9 айға созылады. Қыс мезгілінде металл емес материалдарды өндіру қарқындылығы іс

жүзінде төмендемейді. Өндірушілер мен тұтынушылардың күш-жігері барлық деңгейдегі мемлекеттік органдармен бірлесіп, құрылыс саласындағы маусымдық ауытқуларды тегістеуге бағытталуы керек. Бұл факт құрылыстың маусымдылығына тек цемент өндірісі мен тұтыну жағдайлары әсер етеді деген жалпы қабылданған пікірді растайды. Кенді емес құрылыс материалдарының өнеркәсібі (қиыршықтас, қиыршықтас, құм) өнімге сұранысты жыл бойы қамтамасыз етуге дайын. Кірпішке келетін болсақ, кірпіштің тұтынушылық нарығының маңызды ерекшелігі-сұраныстың маусымдылығы. Сұраныстың маусымдылығы жеке құрылыс секторында айқын көрінеді, онда құрылыс жұмыстары негізінен жаз айлары мен күздің басында болады. Мемлекеттік және муниципалдық құрылыс секторларында жұмыстар жыл бойы дерлік жүзеге асырылады, мұнда сұраныстың маусымдылығы неғұрлым айқын емес сипатта болады. Қазақстандағы кірпіштің қазіргі заманғы тұтыну нарығының негізгі үрдістерінің ішінде сарапшылар сұраныс құрылымының өзгеруін атап өтеді-дәстүрлі қызыл құрылыс кірпішіне сұраныс төмендейді, ал түрлі-түсті пішіндер мен реңктердің қаптау кірпішіне деген қызығушылық біртіндеп артып келеді.

3. Инженерлік және жұмысшы кадрларды даярлау және біліктілігін арттыру мәселесі [9].

Жоғары оқу орны ғылымы мен оқу процесін өндірістен ажырату мамандарды даярлау процесіне елеулі зиян келтіреді. Көптеген жоғары оқу орындарында инженерлік кадрларды даярлаудың зерттеу инфрақұрылымы мен аспаптық-аппаратуралық базасы қазіргі заманғы талаптарға сәйкес келмейді және жарты ғасыр және одан да көп уақыт деңгейінде тұр.

Саланың білім беру, ғылыми және өндірістік кешені оның қажетті инновациялық дамуын қамтамасыз етпейді. Перспективалық әзірлемелер мен зерттеу және сынау жабдықтары мен аспаптарын өндірудің ғылыми зерттеулер мен тәжірибелік-өнеркәсіптік сынақтардың базалары жеткілікті дамымаған .

Ғылымды көп қажет ететін жоғары сапалы өнім өндірісін әзірлеуді ынталандыру және игеру, еңбек өнімділігін арттыру, ресурс және энергия үнемдеу, бетон және темірбетон өндіру саласында жергілікті шикізат пен өнеркәсіп қалдықтарын ұтымды пайдалану жөніндегі нормативтік құжаттар әзірленбеген.

Сондай-ақ, құрылыс индустриясында жұмыс істейтін немесе мүдделі кәсіпкерлерді даярлаудың төмен деңгейіне байланысты елеулі мәселелерін атап өткен жөн.

4. Аумақтық орналастыру мәселелері

Кідіріссіз шешуді талап ететін неғұрлым күрделі мәселелер қатарына цементтің тұрақты қымбаттауы, энергия үнемдеуші және ресурсты қажетсінетін құрылыс материалдары бойынша өз өндірістерінің болмауы және энергия ресурстарына, суға, шикізатты темір жол тасымалдарына Тарифтердің тоқтаусыз өсуі және энергия және сумен жабдықтау мәселелерін шешу жатады.

Соңғы жылдары құрылыс индустриясы кәсіпорындарын аумақтық орналастырудағы сәйкессіздік мәселелері неғұрлым нақты айқындалды. Республиканың өнеркәсібі Оңтүстік, Орталық және шығыс өңірлерде шоғырланған. Тиісінше, осы аймақтарда құрылыс материалдары, бұйымдары мен конструкциялары бойынша цемент және басқа да базалық зауыттар салынды. Соңғы онжылдықта Батыс Қазақстанда мұнай-газ секторы озық даму қарқынын алды, Астана, Алматы қалаларында, Алматы облысында және т. б. тұрғын үй және басқа да азаматтық құрылыс көлемі күрт өсті.

Құрылыс индустриясы саласындағы компаниялардың көпшілігі шағын және орта кәсіпорындарға жатады. Олардың жаңа технологиялар туралы ақпаратқа қол жетімділігі, сондай-ақ жаңа технологияларға көшу үшін қызметкерлерді қаржыландыру немесе қайта оқыту мүмкіндігі шектеулі. Мемлекет перспективалы технологиялар туралы ақпарат бере алады, персоналды оқытуға және қайта оқытуға қатыса алады, жаңа технологиялар мен оларды енгізу тәсілдерін әзірлеуді мемлекеттік қаржыландыруды ұлғайта алады, Қазақстан Республикасында өндірілмейтін қазіргі заманғы жабдықтарға импорттық баждарды азайта алады. Атап айтқанда, ресурс үнемдейтін және энергия тиімді құрылыс материалдары мен конструкцияларын өндірушілерді қолдау мақсатында, сондай-ақ индустриялық құрылыс

комбинаттарының айналасында құрылған шағын орта бизнес субъектілерін дамыту үшін оларға жеңілдікті шарттармен кредит берілетін болады. Дамудың инновациялық моделіне көшу үшін кәсіпорындар айтарлықтай қаржылық ресурстарды қажет етеді. Құрылыс материалдарын өндіру саласында шағын бизнесті кредиттеуді дамыту үшін шаралар кешені қажет.

Фискалдық шаралар (жаңа өндірістердің бірқатар салықтарынан босату) көптеген елдерде де қолданылады және Қазақстан Республикасында қолданылуы мүмкін. Сонымен, ірі жобаларды жүзеге асыру үшін инвестор іздеу жақсы нәтиже бере алады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Махницкая Е.(2014) Қазақстан экономикасындағы инновациялық процестердің даму факторлары // Саясат-Policy. - № 3. – б. 39-44.

2. Қазақстан-2030 (1997) Барлық қазақстандықтардың гүлденуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының жақсаруы. Ел Президентінің 1997 жылғы Қазақстан халқына Жолдауы // Электрондық ресурс // [http: www.government.kz](http://www.government.kz) (15 қараша ,2020 жүктелген)

3. Серікбаева Б. (2018) өнеркәсіптік өндірісті дамытудың инновациялық факторлары / транзиттік экономика. - 2014. - № 3.- б. 43-47.

4. Тынышбаева А.(2018) біздің болашағымыз үшін <http://meta.kz//100852-radi-nashego-budushhego.html>. (1 қараша ,2020 жүктелген)

5. Драбенко в. а.(2019) инновациялық экономикаға көшу мәселелері. //Қазіргі заманғы экономика. - 2017. - № 1. Б.59-61.

6. Құрылыс секторын қаржыландырудағы және ипотекалық несиелендірудегі тәуекелдер(2020) // сақтандыру нарығы. – 2016. - № 4. – Б.22-25.

7. Құрылыс материалдарын өндіру(2020) // Электрондық ресурс <http://www.ifk.kz>. (15 қараша ,2020 жүктелген)

8. Factiva ақпараттық базасы,(2020) Strategy Partners http талдауы [http://www. ndp-nurotan.kz/new/documents/prezentac_nurotan.pdf](http://www.ndp-nurotan.kz/new/documents/prezentac_nurotan.pdf). (15 қараша ,2020 жүктелген)

9. "Бизнестің жол картасы 2020"бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2010 жылғы "13" сәуірдегі № 301 // қаулысымен бекітілген Электрондық ресурс // [http: www.government.kz](http://www.government.kz) (15 қараша ,2020 жүктелген)